

Højryggede agre Iagttagelser fra Dalene skov på Nordfyn

Af *Viggo Bang*

I 1988 fejrede man Stavnsbåndets ophævelse i 1788, for den begivenhed kunne man sætte en præcis dato på, men Stavnsbåndets ophævelse var kun et enkelt led i de landboreformer, som fandt sted over en lang årrække fra midten af 1750-erne til hen omkring 1810, og hvoraf udskiftningen af landsbyernes jorder var den mest gennemgribende.

Det er nok ikke for meget at kalde udskiftningen for en revolution for bønderne. Efter at de i århundreder havde drevet landsbyjorderne i det såkaldte dyrkningsfællesskab, fik hver gård nu sin egen jord samlet i et enkelt eller nogle få arealer inden for ejerlavet. I den forbindelse fik vi det billede af bondelandet, som vi er så fortrolige med i nutiden.

Men det var ikke den første gennemgribende ændring af dyrknings-systemerne, som det danske landbrug har været ude for.

Vi ved fra arkæologiske undersøgelser, at ældre jernalders landsbyer med mellemrum blev flyttet inden for den enkelte landsbys ressourceområde. Det er iagttaget ved nogle meget omfattende udgravninger ved Vorbasse og ved undersøgelser på Nordøstfyn.¹⁻²

Vi ved også noget om, hvordan ældre jernalders agersystemer så ud, idet der er foretaget opmålinger af sådanne systemer, som har været bevaret i jyske hedeegne. Det drejer sig om kvadratiske eller rektangulære jordstykker, som har været indrammet af såkaldte digevoldinger, der bestod af henkastet affald fra ageren, afsamlede sten samt af muldjord, der var føjet ud i hegnet i blæsevej. Dette dyrkningssystem er dateret inden for en tidsramme, der begynder omkr. 500 f.Kr. og slutter omkr. 200 e.Kr.³

Ved overgangen til yngre jernalder omkr. 200 e.Kr. synes der at blive taget et nyt dyrkningssystem i brug, men vi ved ikke, hvordan det så ud, eller hvordan det virkede. Vi ved blot, at ældre jernalders system gik af brug, og at det næste, vi kan finde spor af, går tilbage til vikingetiden omkr. 1000 e.Kr.

I løbet af 1000-tallet skete den sidste flytning af landsbyerne hen til

de pladser, hvor de kom til at ligge indtil nutiden. Hvorfor de allesammen flyttede indenfor et tilsyneladende ret begrænset tidsrum, skal der ikke kommes ind på her, men at de blev stationære på deres nye pladser hænger åbenbart sammen med det dyrkningssystem, som synes indført ved den lejlighed, nemlig vangesystemet.

Ældre jernalders agersystemer er tydelig indrettet på, at jorden er blevet behandlet med ard. Agrenes facon viser det, og et endnu mere vægtigt bevis er de spor efter ardplojning, som er afsløret ved arkæologiske undersøgelser. Det er muligt, at der kan have været tale om en form for sædskifte, men det må blive på gætteriets plan, idet den slags selvsagt ikke kan afgøres arkæologisk.

I vikingetiden kom et nyt pløjerredskab imidlertid frem, nemlig muldfjælploven, eller hjulploven, som kunne vende jorden i furen, hvilket arden ikke var istand til.

Samtidig fik man kendskab til et egentligt sædskifte, og endelig skete der tilsyneladende en nyfordeling af jorden mellem gårdene indbyrdes.

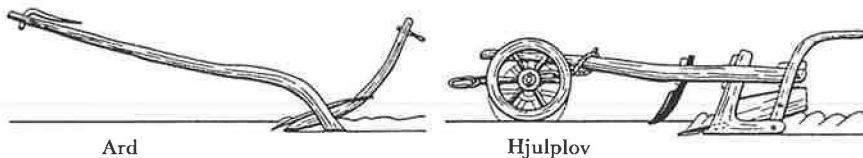
Selv om vi altså ikke kender noget til dyrkningssystemet i yngre jernalder mellem 200 og 1000 e.Kr., synes vangesystemet at være så avanceret, at der nok kan tales om en revolution i agerdyrkingen.

Vangesystemets landsbyer var indrettet på den måde, at den enkelte gård i landsbyen lå på sin egen indhegnede tofte, som dels rummede gårdens bygninger, dels gav plads til kålgård, humlehave, græsning for kalve og andre smådyr, samt hvad man ellers kunne have brug for hjemme ved gården. Indhegnede tofter synes at være indført allerede i yngre jernalder, hvor det kendes fra Vorbasse, men vi kender intet til toftens mulige funktion på den tid.⁴

Udenom landsbyen lå agerjorden, der dog ikke var et stort samlet areal, som vi kender det i nutiden, men som derimod bestod af et antal agerskifter med udyrkede arealer imellem. Disse udyrkede arealer kunne være moser, engstykker eller andre vandlidende områder, men det kunne også være bakker, der var så stejle eller havde så dårlig jord, at det ikke kunne betale sig at dyrke dem.

Resten af landsbyens ressourceområde bestod af fælles græsningsarealer (overdrev), fælles høsletenge langs vandløb o.l. Der kunne også være tale om større eller mindre skovarealer, der kunne levere bygningstømmer, brændsel, gærdematerialer samt måske kunne give mulighed for at have »svin på olden«.

Disse fælles ressourcer: Agerland, græsning, høslet o.s.v. blev fordelt mellem de enkelte gårde efter deres tofters størrelse. »Toft er Agers Moder«, som der står i landskabslovene fra 1200-tallet, hvor disse regler er lovfæstet. Sagt på en anden måde: Jo større tofte en

gård havde, jo større andel havde gården i de fælles ressourcer. Men der var kun tale om en brugsret – ikke om egentlig ejendomsret i nutidig forstand. Købte man en gård, købte man toften med de bygninger, der stod på den, og hermed fulgte så brugsretten til en større eller mindre del af landsbyens fælles ressourcer.

Vangesystemet bestod i, at landsbyens agerjord var inddelt i et antal vange, der var grundlaget for det omdriftssystem, som blev fulgt gennem hele middelalderen frem til omkr. 1800.

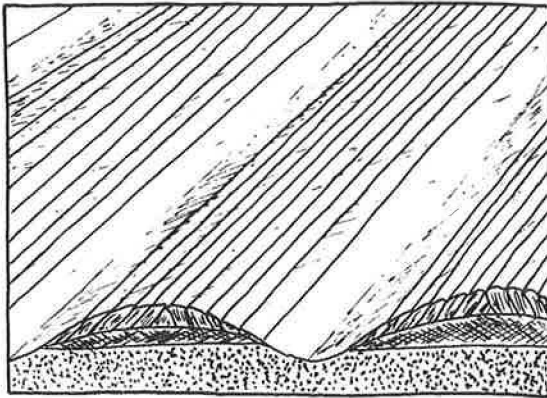
På Sjælland, Lolland-Falster, på Østfyn og på den nordfynske slette samt i Østjylland brugte man det såkaldte trevangsbrug. Det vil sige, at byens agerjord var opdelt i tre vange, hvor omdriften bestod i, at den første vang i et givet år var besået med rug (vintersæd), den anden vang med byg (vårsæd), mens den tredje lå udyrket (brak) og blev brugt til græsning. Næste år lå rugvangen fra året før brak, mens bygvangen var besået med rug og sidste års brakvang nu var besået med byg.

Der kunne dog være variationer i dette system, hvis f.eks. jordbunden var af en sådan karakter, at den ikke kunne tåle så kraftig en dyrkning. Som et eksempel kan nævnes, at Allesø havde 6 vange, hvor de 3 dyrkedes efter det normale system, mens de 3 øvrige dyrkedes i et særskilt system, hvorefter den enkelte vang var i dyrkning i 3 år, hvorpå den lå brak i 6 år. Endvidere kunne der i skovrige egne være tale om, at hver gård dyrkede sine egne marker hver for sig i det såkaldte koppelbrug. Her var der dog ofte heller ikke tale om egentlige landsbyer, men snarere om samlinger af enkeltgårde.⁵

Som nævnt ovenfor bestod en landsbys agerjord af et stort antal agerskifter. Et antal af disse skifter indgik i hver vang. Hvor mange skifter der indgik i den enkelte vang, var forskelligt. Det afhang af terrænet, jordbundens beskaffenhed, afvandingsforholdene og andre lokale forhold. Hævd og sædvane har også spillet en rolle.

Hvert agerskifte var igen inddelt i et antal agre, hvor hver gård havde brugsretten til en eller flere afhængig af toftens størrelse. Og her kommer vi ind på de såkaldte højryggede agre.

Formentlig nogenlunde samtidig med dette dyrknings- og jordfor-

- Pløjelag
- Tidl. års pløjelag
- Undergrund

Skematisk angivelse af opbygningen af højryggede agre. V.B. del. 1989.

delingssystem var muldfjælploven kommet til Danmark i form af den såkaldte hjulplov. Mens arden kun krævede et forspand på 1–2 okser, krævede hjulploven et forspand på 6–8 okser, og det siger sig selv, at især vendingerne med dette tunge redskab med det store forspand har været en besværlig affære. Derfor kunne der være rimelighed i at gøre plovfurerne så lange, som terrænet tillod, og på de steder, hvor de middelalderlige agersystemer er kortlagt, ser man agerskifter på op til ca. 600 m i længde.

Når man pløjede en ager, foregik det, som det fremgår af illustrationen, på den måde, at man fra begge sider væltede jorden ind mod midten af ageren, således at der fremkom agerrygge med mellemliggende render, de såkaldte agerrener. Når man pløjede på den måde år efter år, fik man en højdeforskel mellem agerryg og agerren på 30–60 cm, men denne højdeforskel udlignedes dog i nogen grad hvert år ved, at vind og regn forårsagede en erosion af agerryggen, hvorved der flød jord ned i renerne.

Bredden af de enkelte agre kunne variere fra 4–5 m til omkring 20 m. Denne variation i agerbredden har formentlig været betinget af det antal gårde i landsbyen, som havde andel i det enkelte agerskifte. Der kan af og til ses agre af forskellig bredde i et agerskifte, hvilket måske kan have sin årsag i, at det var toftestørrelsen, som var fordelingsnøglen. Der kan altså have været gårde med en større tofte, som var berettiget til en større andel i agerjorden, hvorfor nogle agre kan være bredere end andre.

Et karakteristisk træk ved disse højryggede agre er, at længderetningen altid følger terrænfaldet. Herved opnåede man en naturlig

Højryggede agre i skeldige ved Rågelund.

overfladedræning af marken, idet man jo ikke havde underjordiske drænledninger, som man nu bruger, men hvor agerrenene virkede som drængrøfter.

Langt de fleste af disse middelalderlige agersystemer er ødelagt af den dyrkningsform, som kom i brug efter udskiftningen. Man begyndte da at pløje i alle mulige retninger, og efterhånden blev de gamle rygge og rener jævnet ud, men de kan dog iagttages en del steder.

Af og til kan man få øje på dem i de skeldiger, som blev anlagt, da jorden blev omfordelt i forbindelse med udskiftningen omkring år 1800. Her blev de nye skeldiger ofte anlagt på tværs af den århundredegamle pløjeretning, og diget kom derved til at bugte sig op og ned over rygge og rener. Siden da er jorden på begge sider af diget jævnet ud af den moderne dyrkning, men digeryggen viser stadig den oprindelige profil.

Endnu bedre kan de dog iagttages i de enkelte skove, som er plantet på tidligere agerjord. Lige i udkanten af Odense findes rester af højryggede agre i Hedevigslund skov, som ligger mellem Skibhusvej og Havnegade tæt syd for det gamle stålskibsværft. Her ligger et antal rygge og rener parallelt med skovkanten ud imod Marienlysthallens idrætsanlæg. Dette agersystem har antagelig tilhørt Marienlund hovedgård, som lå ved Skibhusvej. På hovedgårdsmarkerne pløjede man

nemlig efter samme system som på bøndermarkerne. Ganske vist var her ikke tale om nogen jordfordeling, men man havde jo de samme dræningsproblemer.

Et eksempel på en større forekomst af højryggede agre findes i Dalene skov mellem Bederslev og Rorslev på Nordfyn. Denne skov synes at være plantet efter udskiftningen på udjord tilhørende de to landsbyer. Jordbunden er temmelig sandet, og terrænet meget kuperet, så det må vel med et moderne udtryk kaldes marginaljord, hvorfor man altså har valgt at plante det til.

I februar 1989 har forfatteren foretaget en rekognoscering af agerforekomsterne i denne skov, og det gav et uventet godt resultat.

Skoven dækker ca. 157 ha og ejes af godset Egebjerggård. Terrænet er karakteristisk ved at bestå af 2 smeltevandsdale fra istidens slutning, hvoraf den ene findes i den sydlige del af skoven, hvor vejen mellem Bederslev og Uggerslev forløber gennem dalen, mens den anden findes ca. en halv kilometer nordligere syd om Gibbestue bakke. Begge dale udmunder i vest i den dal, hvori Ringe å har sit løb.

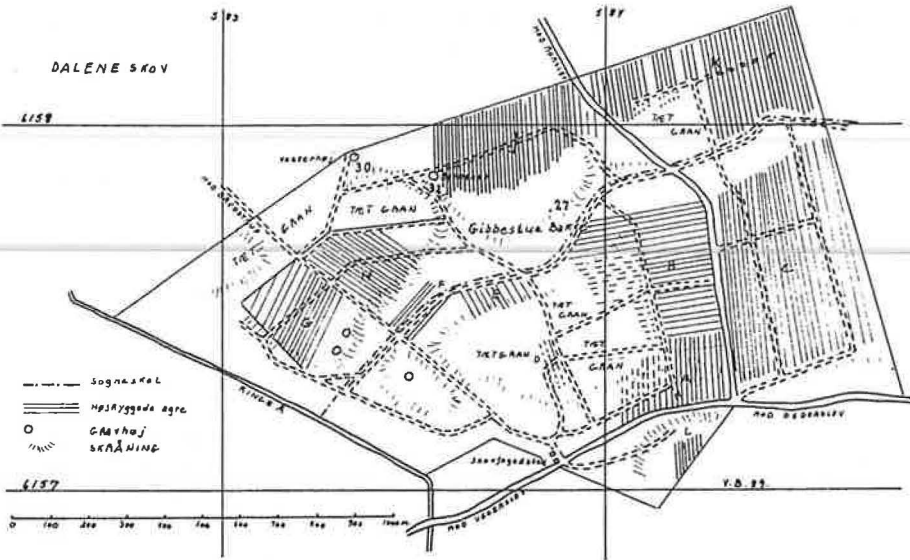
Agerskifterne findes dels på et plateau imellem de to dale, dels i terrænet nord og syd for disse (jvf. illustrationen).

Skoven blev gennemvandret på kryds og tværs, og det åbenbarede ikke mindre end 11 forskellige agerskifter. Bedst bevarede synes skifterne C, E, F, G og H at være, men også skifterne A, B, J og K er meget synlige. De enkelte agres bredde varierer mellem 13 og 18 m, mens længden varierer mellem 100 og 600 m. Agerbredden har, som nævnt ovenfor, noget at gøre med jordfordelingen i de to implicerede landsbyer, mens længden er bestemt af terrænet.

Et meget tydeligt eksempel på dræningshensynet har man i skifte A, som findes på nordskrånningen af den sydlige dal. Her findes agrenes nordlige ende lige netop der, hvor terrænet nær bakkeryggen får fald i en anden retning, mens den sydlige ende støder ned mod Uggerslevvejen i dalens bund.

Nord for skifte A findes skifte B, hvis rygge løber vinkelret på skifte A, hvor terrænet begynder at falde mod vest, så man får dræning den vej. Man har endda udnyttet terrænet så snævert, at der ikke engang er afsat plads til en vendeplads for ploven ved enden af skifte A. Man har tilsyneladende måttet bruge den yderste sydlige agerryg i skifte B til at vende på.

Et smukt eksempel på et skifte, som antagelig er bevaret i sin helhed, er skifte C, som ligger øst for Rorslevvejen. Når det formodes at være bevaret i sin helhed, også i bredden, skyldes det, at antallet af rygge er præcis det samme som i skifte B, der må være bevaret i sin fulde bredde. I syd slutter agerryggene i skifte C ved et brat terrænfald

Forfatterens arbejdskort over Dalene skov med de agerbetegnelser, som der henvises til i artiklen.

ned mod Bederslevvejen, mens de i nord slutter ved et mosedrag, som strækker sig fra Rorslevvejen og næsten ud til den østlige skovkant.

Også skifterne G og H synes at være bevaret i deres helhed. Skifte G slutter i sydvest mod et skeldige, som forløber langs med engen ved Ringe å, mens det i nordøst slutter ved en skovvej, der har samme forløb som en gammel vej mellem Bederslev og den lille udflytterbebyggelse Bredstrup. Skifte H har sin nordvestlige afslutning ved et skeldige, mens den modsatte ende er et brat terrænfald imod den nordligste af de to smeltevandsdale.

De 2 små skifter E og F er formentlig også synlige i deres helhed, mens skifterne J og K kan have fortsat nordpå ud i de nu dyrkede marker uden for skoven. Også skifte L har formentlig fortsat uden for skoven i syd, mens skifte D ikke kan overskues på grund af en tæt granbevoksning.

Da skoven er åben for publikum, når man færdes til fods på skovvejene, er her et mål for en udflugt, hvis man er interesseret i at se på de rester, som er bevaret af det middelalderlige agerbrug. Det kan tilføjes, at der også findes rester af højryggede agre i et par skeldiger i det nu åbne land syd for skoven.

En datering af højryggede agre er meget vanskelig. Enkelte systemer kan gå tilbage til vikingetiden eller den tidlige middelalder, men

mange må være anlagt i de følgende århundreder, hvor nyt land blev taget under plov.

Fra England kendes højryggede agre, som er ældre end den normanniske invasion i 1066, og på Lindholm høje ved Ålborg findes agersystemer, som er dateret til midten af 1000-tallet, og som har været bevaret under flyvesand. Endelig kendes agre fra Vestjylland, som lå nede under en hustomt fra 1100-tallet.⁶

Agrene i Dalene skov er dog nok ikke så gamle. Ganske vist hører agrene til to landsbyer med endelsen -lev, som ifl. stednavneforskningen har deres oprindelse i jernalderen, og som i vikingetiden er flyttet til deres nuværende pladser, men da agrene må siges at ligge på marginaljord, som blev opgivet igen efter udskiftningen, må man nok formode, at de er anlagt en gang i løbet af middelalderen på et tidspunkt, hvor man har været i bekneb for tilstrækkelig agerjord til at opfylde behovet. Det eneste skriftlige holdepunkt er, at de synes at have været i dyrkning ved udarbejdelsen af markbogen i 1682.

Set med nutidens øjne har det været en besværlig måde at drive landbrug på. Inden for den del af skoven, som hører til Bederslev bymark, findes i hvert fald 5, måske 6, af de nu registrerede skifter, hvilket betyder, at en given gård i Bederslev har haft jord ligeså mange steder inden for dette, trods alt, lille område af byens ejerlav. Man får herved en fornemmelse af, at denne gård kan have haft jord måske 50 forskellige steder i bymarken. Man tager sig næsten til hovedet ved tanken om al den transporttid, der her har været tale om, ligesom der ikke sjældent må have været tale om, at man har måttet krydse ind over andre bønders agre for at nå frem til sin egen.

Da systemet blev indført for 1000 år siden, har det imidlertid været en vigtig nyskabelse, bl.a. på grund af de dræningsmuligheder, som lå indbygget i systemet. I hvert fald i ældre jernalders agerbrug havde man været nødt til at gå helt udenom de vandlidende områder, ligesom nogle gårde kunne få overvejende god jord, mens senere tilkomne måtte nøjes med den dårligere. Den jordfordeling, som indeholdtes i vangesystemet, gav derimod alle lige muligheder i den henseende, og man har kunnet have betydelig mere jord under plov, end det var muligt i jernalderen. Som tidligere omtalt var de enkelte agerskifter af meget uens størrelse og kvalitet, men når alle gårde i en landsby skulle have andele i både gode og dårlige skifter, fik man derved en yderst demokratisk jordfordeling.

En fordel mere var, at opløjningen i rygge og rener gav en mulighed for at få en afgrøde næsten uanset årets vejrlig. I en våd sæson ville kornet vokse bedst på agerryggen, mens det omvendt i en tør sæson ville have de bedste betingelser i renerne. På den måde var der en mu-

lighed for at undgå misvækst i alt for høj grad med de følger i form af hungersnød, som det kunne medføre.⁷

Vangesystemet blev som bekendt opgivet i sidste halvdel af 1700-tallet, hvor man begyndte at gå over til det nuværende system, hvor hver enkelt gård har sin jord i et eller nogle få markstykker, men det er altså stadig muligt enkelte steder at finde rester af de agre, som var en del af det danske landbrugs bærende system gennem ca. 800 år.

Litteratur:

1. Steen Hvass: Årtusinders landsby. Skalk 3/1984.
2. Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen. 1981.
3. Gudmund Hatt: Landbrug i Danmarks oldtid. 1937.
4. Jvf. note 1.
5. Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt. 1983.
6. Erland Porsmose i »Det danske landbrugs historie«, bd. 1. 1988.
7. Jvf. note 6.